

บัวในวรรณคดีสันสกฤต

การที่เราจะวิเคราะห์ห่อหมัดเกี่ยวกับบัวในวรรณคดีสันสกฤตนั้น ก็น่าจะได้อธิบายถึงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั่วไปที่เกี่ยวข้องกับบัวในสังคมอินเดียบ้าง เพื่อจะได้เป็นแนวทางที่จะนำไปสู่ความคิดของกวีอีกทอดหนึ่ง กล่าวคือ

ชาวอินเดียถือว่าดอกไม้และพวงมาลัยดอกไม้ เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับประการหนึ่งกับชีวิตประจำวัน หญิงสาวชาวอินเดียนิยมใช้ดอกไม้ประดับตกแต่งร่างกายเพื่อความสวยงาม ชาวอินเดียมักจะนำดอกไม้ไปใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ที่สังคมอินเดียนับถือปฏิบัติอยู่ เช่น ใช้ดอกไม้สักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในเทวสถานทั่วไป หรือใช้ดอกไม้ประดับตกแต่งในพิธีแต่งงาน เป็นต้น¹ และดอกไม้ที่ใช้เป็นเครื่องประดับร่างกายนั้น ชาวอินเดียนิยมใช้ดอกบัวบ่อยครั้ง ได้มีถ้อยคำของกวีซึ่งกล่าวถึงการใช้ดอกบัวทำพวง

¹ Dr. Vishnu Swarup. Garden Flowers. p. 1.

มาลัยสวมคอ ¹ หรือใช้สายบัวทำเป็นกำไลมือ ² หรือใช้ดอกบัวทัดหู หรือประดับเรือน
นม ³ นอกจากนี้ ยังมีคำกล่าวอีกว่า หญิงสาวบางคนใช้ดอกบัวประดับหูอีกด้วย ⁴

¹ ปรียทรรติกา, อังก 3, หน้า 73.

"ตา เส กเรหิ นีลุปฺลทามเณ นีลฉณํ (ศิร โสปนีย นีโลตุปฺลทามารุပ္ยติ)."
จงทำเครื่องพันทนาถวายด้วยพวงนิโลบลนี้เถิด (เปลื้องพวงนิโลบลจากหัว
และส่งให้ไป)

คิวกุปฺราณ, 2. 5. 22.

รุทร สหิตา, 5. 19. 14, ในคิวกุปฺราณ, เล่ม 2.

เรื่องเดียวกัน, 3. 7. 13.

ภาควคฺปฺราณ, 7. 1. 8. 22.

อภิษฏฺยานศกฺุณฺทล, 6. 18,

"มณฺฑลสฺสุทรํ รจิตํ สฺสุนานฺตเร".

สร้อยสายบัว อันตกแต่ง อยู่ระหว่างทรวงอก.

² อภิษฏฺยานศกฺุณฺทล, 3. 8.

"มณฺฑลโลกวลยํ".

³ เมฆุตฺถ, ปุรวฺวเมฆ, 27, หน้า 51 ". . . กรุโณตุปฺลทานํ . . .".

(. . . กรุณฺเษ อุตฺปฺลทานิ)

อุตฺตร เมฆ, 11, หน้า 121 ". . . กณกมโลละ กรุณฺวิกรํศิกฺุจ . . .".

⁴ กุมารสํว, 5. 47 ". . . กรุโณตุปฺลศฺุณฺยคํ . . .".

(กรุณฺดาลํการุณฺตฺปฺล)

ฤคฺุสํหาร, 3. 19 "กรุณฺเษ จ ปรวรภาณจนกณฺทเลข

อินเดียมีส่วนดอกไม้แพร่หลายมาก ได้มีข้อเขียนที่กล่าวสนับสนุนว่าชาวอินเดียแต่โบราณนั้นชอบดอกไม้ เช่น เมกาสทีนีส (Megasthenes; นักเขียนจดหมายเหตุชาวกรีก ประมาณ ค.ศ. 250) ได้เขียนพรรณนาถึงความสวยงามของอุทยานที่มีรอบ ๆ พระราชวังของพระเจ้าจักรคุปต์แห่งราชวงศ์เมารยะ หรือบทพรรณนาต่าง ๆ ในวรรณคดีสันสกฤต ซึ่งกล่าวถึงความมั่งคั่งของประชาชนที่ต่างก็มีอุทยานประดับบ้านเรือนของตน¹ และในบรรดาดอกไม้ที่ปลูกประดับสวนนี้ มีดอกไม้เพียง 2-3 ชนิดเท่านั้นที่ชาวอินเดียถือเป็นดอกไม้ประจำบ้าน บัวเป็นดอกไม้ชนิดหนึ่งในบรรดาดอกไม้เหล่านี้ ที่ชาวอินเดียนิยมปลูกทั้งบัวหลวงและบัวสาย² ยิ่งไปกว่านั้นชาวอินเดียยังชื่นชมในความงามของดอกบัวเป็นพิเศษ จนถึงกับยกย่องว่า บัวเป็นดอกไม้ที่สวยงามที่สุดในบรรดาดอกไม้ทั้งหลาย บางทีมีคำกล่าวว่ "ดอกบัวเป็นส่วนช่วยประดับหมู่บ้านให้เป็นสถานที่อันพึงใจยิ่งขึ้น"³

หรือบทพรรณนาสภาพของหมู่บ้านที่ว่า "สระปทุมในที่บางแห่ง ชูดอกสูงขึ้นมาระสะโปกก็มี"⁴ หรือเนื้อความที่กล่าวชมความโออาของเมืองกิลพัศควา "แม่ในยามราตรี เมื่อนักทรงไว้ซึ่งการเยี่ยมบ้านของดอกบัวกุ่มท ควรัศมีของดวงจันทร์ที่หอ

¹ A.L. Basham, The Wonder That was India, (Calcutta: Rupa & Co., 1971), p. 204.

² Garden Flowers, pp. 3-4.

³ Alfred C. Woolner, "Hāla's Sattasaī," in Introduction To Prakrit (Delhi: Motilal Banarsidass, 1975) 8:116.

" . . . ทห รมณิซุฑ์
อมุห คามสุส มณฺฑณี-หุอ์
. . . ภิลินี-สณฺฑท์".

⁴ รชาส 16 46 ของบทกวีของ คณนทีรชิลากาเว บวรวิดิยพจนานศ พจนาน

ทาบบนอาคารสีน้ำเงิน ส่วนในเวลากลางวันก็ทรงไว้ซึ่งความงามของคอกบัวด้วยรัศมีของดวงอาทิตย์ที่ทอทาบบนปราสาททองคำ" ¹

เนื้อความดังกล่าวนี้มีทางที่จะตีความได้ว่า ท้องที่ทั่วไปของอินเดียนั้นแต่โบราณคงจะเต็มไปด้วยบัวนานาพรรณ จึงเป็นส่วนบันดาลใจให้กวีได้แต่งกาพย์กลอนขึ้นมาเพื่อถ่ายทอดความรู้สึกของคนที่สัมผัสต่อความสวยงามของบัวอีกตอหนึ่ง

ชาวอินเดียนั้นได้แสดงความรู้สึกนึกคิดของตนเกี่ยวกับบัวเป็นครั้งแรกในคัมภีร์ฤคเวท คัมภีร์นี้มีบทพรรณนาธรรมชาติ เช่นกล่าวถึงทะเลสาบในที่บางแห่งมีคอกบัวบุณฑริกมากมาย ² หรือเนื้อความที่กล่าวอุปมาถึงบ้านเรือนซึ่งตกแต่งแล้วว่า สวยงามเหมือนทะเลสาบที่สระพังไปคอกบัวมาน ³ และนอกจากนี้ยังกล่าวถึงน้ำหวานในคอกบัว (ปุษุณเร มชฺ) ⁴ อีกด้วย

สมัยต่อมาแนวความคิดของชาวอินเดียนั้นเกี่ยวกับบัวได้ขยายวงกว้างออกไปอีก ชาวอินเดียนั้นเชื่อถือว่า เทพเจ้าหรือพระเทวีบางพระองค์ทรงถือกำเนิดมาจากคอกบัว เช่น ในสมัยพราหมณ์มีกล่าววว่า เมื่อโลกยังเป็นของเหลวอยู่นั้น พระพระชาบดีเทพเจ้า

¹ พุทธจริต, 1.8 "ชฤตุวาปี ราเตรา กุมุทปฺรหาสี
อินฺโทะ กโรรฺ ยทฺรชคาลยสุโธะ
เสาวรณฺทรุมฺยาคคสุรฺยปาโทร
ทิวา สโรชทุตฺติมาลฺมฺเพ".

² ฤคเวท, 10.142.8 "นฺรทาศฺจ ปุษุทฺริกานิ สมฺทฺรสุย คฤหา อิเม".

³ ฤคเวท, 10.107.10 "โกชสุเยทฺ ปุษุกรินฺวี เวศุม ปฺริษุณฺถตฺ
เทวมาเนว จิตฺร".

⁴

ผู้ยิ่งใหญ่ ไตทรงปรากฏองค์ขึ้นก่อนบนใบบัว (ปุณฺกรปฺรณ) ¹

ในมหากาพย์มีกล่าวถึงกำเนิดของคอกบัวบนสวรรค์ และด้วยคอกบัวบนสวรรค์นี้ บันดาลให้พระพรหมทรงปรากฏองค์ขึ้นมาบนคอกบัวนั้น บางครั้งมีการเรียกโลกว่าคอกบัวด้วย ²

แต่ในคัมภีร์ภควทปุราณ มีกล่าวถึงชาวอินเดียที่นับถือพระวิษณุว่า พระประชา-
บดี ซึ่งมีพระนามเรียกว่า "พรหมา" หรือ "พระพรหม" ทรงมีกำเนิดจากคอกบัวที่ผู้ค้ำ
มาจากพระนาภีของพระวิษณุ ในขณะที่พระวิษณุกำลังบรรทมหลับอยู่ ³ เพราะฉะนั้นพระ-
พรหมจึงมีฉายาว่า "อพูชช" หรือ "อพูชโยนิ" (ผู้เกิดแต่คอกบัว) และพระวิษณุมีฉายา
ว่า "ปทุมนาภ" (ผู้มีคอกบัวที่นาภี)

พระลักษมีซึ่งเป็นเทวีแห่งความงามและโชคลาภ ⁴ ก็ทรงมีกำเนิดจากคอกบัว
ที่ผู้ค้ำขึ้นมาจากพระนลาฏของพระวิษณุ ⁵ พระลักษมีจึงมีพระนามเรียกกันหลายชื่อว่า ปัทมา
ปัทมาวตี กมลา ชลธิชา เป็นต้น

¹ ไตศุติรีย พุราหุณ, 1.1.3.5.

² Vayasa, Krishna-Dwaipayana, The Mahabharata, Vol. II
trans. Protap Chandra Roy (Calcutta: Bharata Press, 1891),
CLXXXII : 33-35.

³ ภควทปุราณ, 7.1.3.2.

⁴ รุทฺรส์หิตา, 20, ในศิวปุราณ, เล่ม 1.

⁵ A.A. Macdonell "Lotus (Indian) in ERE, Vol.8, หน้า 143.

แต่คัมภีร์รามายณะ และคัมภีร์ปุราณะหลายคัมภีร์มีกล่าวไว้ว่า พระลักษมีทรงมี
กำเนิดจากคอกบัวที่ผู้ค้ำขึ้นมาในขณะที่มีการกวนน้ำอมฤตบนสวรรค์ (T.H. Griffith,

นอกจากนี้ ชาวอินเดียยังได้สมมติเรื่องราวให้บัวเข้ามาเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ธรรมชาติบางอย่างบนท้องฟ้า เช่นในคัมภีร์ ปญฺจวิศุพรหมณ มีเรื่องเล่าว่า การที่พระอินทร์ทรงทำลายร่างของวฤตระนั้น ได้ทำให้มีเหตุการณ์ต่าง ๆ อุบัติขึ้นบนท้องฟ้า (สวรรค์) เช่นมีดวงดาวเป็นต้น และแสงสว่างของดวงดาวนั้นทำให้เกิดคอกบัวบนพรึก¹

การที่ชาวอินเดียได้มีเรื่องเกี่ยวพันกับบัว ทั้งในเรื่องธรรมชาติคือความสวยงามของคอกบัว หรือเรื่องราวของเทพเจ้าที่ตนเคารพนับถือ หรือเรื่องราวอื่น ๆ ที่กล่าวแล้วข้างต้นนั้น แสดงว่าชาวอินเดียถือว่าบัวเป็นพรรณไม้ที่ควรแก่การยกย่องสรรเสริญในความงาม หรือความดีงาม หรือเป็นดอกไม้ที่เหมาะสมจะใช้เป็นเครื่องสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นต้น ในเวลาต่อมาบัวก็ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องราวของศาสนา หรือใช้คอกบัวเป็นส่วนประกอบเชิงศิลป์ของศิลปกรรมต่าง ๆ ทั้งที่เป็นสถาปัตยกรรม ปฏิมากรรมหรือจิตรกรรม และโดยเฉพาะรูปปั้นแกะสลักเทพเจ้าซึ่งเป็นองค์แทนบุชชาของชาวฮินดู เช่น พระพรหม พระศิวะ และพระวิษณุ หรือพระเทวีซึ่งเป็นพระชายาของเทพเจ้าทั้งสาม พระองค์นั้นคือ พระสร้สวดี พระปารวดี และพระลักษมี ตามลำดับ หรือพระอินทร์เทพเจ้าแห่งไฟ พระปาวณเทพเจ้าแห่งลม พระคเณศเทพเจ้าแห่งความฉลาด พระอินทร์ และพระราม เป็นต้น ต่างก็สร้างให้ประดิษฐานอยู่บนคอกบัว ทั้งที่เป็นรูปลักษณะประทับนั่งหรือยืน และโดยเฉพาะรูปพระวิษณุซึ่งมีสี่กร จะทรงถือคอกบัวอยู่พระกรหนึ่งด้วย²

เหตุผลต่าง ๆ ข้างต้นนี้มีกล่าวมากมายในวรรณคดีสันสกฤตด้วยส่วนต่อไปนี้คือ

¹ ปญฺจวิศุพรหมณ, 18.9.6.

"อินุโทร ไว วฤตฺร อหฺส, ทสฺยเม รุปรานฺย อุไปคํ, จิตฺราณียํ
นกุชฺฐราณย อเสํ, นกุชฺฐราณํ วา อวกาเส ปุณฺธิกํ ชายเต . . .".

² ปญฺจวิศุพรหมณ, 18.9.6.

บัวเป็นสัญลักษณ์แห่งความงาม

กวีมักจะนำความงามของดอกบัวมาเปรียบเทียบกับลักษณะความงามของสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่เป็นความงามของสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ความงามของบุคคล ความงามของสัตว์บางชนิด และโดยเฉพาะความงามของสตรี เช่นในพุทธจรีตมีกล่าวว่ "พระนางมายาทรงมีพระสิริโฉมเหมือนดอกบัวปัทมา (ปทุมเมว ลกษฺมีะ . . . มาเยติ . . .)" ¹ หรือในเรื่องอภิษุณฺยานศกฺขนฺตล มีกล่าวถึงความงามของนางศกฺขนฺตลว่ "บัวแม่จะถูกหอมล้อมควยจอกแหน ก็ยังเป็นที่พอใจ . . . ประโยชน์อะไรกับร่างอันบอบบางที่งดงามมากนี้ แม่จะสวมเสื่อน้าเปลือกไม้ก็ไม่จำเป็นต้องมีเครื่องประดับร่างกายทั้งหลายที่สวยงาม" ² มีทางจะตีความไ้ว่ นางศกฺขนฺตลนั้นงามเหมือนดอกบัว และนอกจากนี้ในรขุวํศ มีกล่าวถึงเจ้าหญิงองค์หนึ่งว่ "ทรงสคิใสเหมือนดอกบัวขาว" ³ เป็นต้น

ผู้หญิงในวรรณคดีอื่นเคียที่กวีเปรียบเทียบกับความงามกับดอกบัวมากที่สุด ก็เห็นจะไ้แก่พระปารวตี พระชายาของพระศิวะ ทั้งนี้ควยอาศัยถ้อยคำของกวีที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีสันสกฤต และโดยเฉพาะคัมภีร์ศิวปุราณ และกุมารสํภว กล่าวคือ

¹ พุทธจรีต, 1.2.

² อภิษุณฺยานศกฺขนฺตล, 1.20.

"สรสิขมนุวิหฺติ ไสวเลนาปี รมยั

.....

อियมชิกมโนชฺฐา วลฺกเลนาปี ตนุวี

กิมิว หิ มขฺรณำ มนุพฺนํ นากฤตึนามุ".

³ รขุวํศ, 6.37.

พระเนตรของพระนางซึ่งมีลักษณะงาม เช่นกลีบบัวอุบล¹ ยังสกลไ้ประจุกความ
 สดชื่นของดอกบัวอีกด้วย² นอกจากนี้ กวียังใ้อุปมาความงามของพระนางด้วยเนื้อ
 ความว่า "เมื่อกลางวันหมดไป ความงามของดอกบัวได้โยกย้ายไปสู่ดวงพระเนตรของ
 พระปารวดี"³ มีทางจะตีความได้ว่าเพราะดวงพระเนตรของพระนางงามเท่าดอกบัว
 เมื่อดวงอาทิตย์ลับฟ้าไป บัว (ที่บานกลางวัน) ก็จะหุบกลีบลง ดอกบัวจะหมดความงาม
 กวีใ้แสดงความรู้สึกนึกคิดว่าความงามของดอกบัวนั้นเปลี่ยนที่ไปยังดวงพระเนตรของ
 พระนางแทน

อีกประการหนึ่งดอกบัวยังเปรียบได้กับถิ่นของหญิง โดยเฉพาะดอกบัวตูม เช่น
 เนื้อความที่กล่าวชมพระลักษณะของพระปารวดีที่ว่า พระถันทั้งคู่อบอืดเพียงคังดอกบัวตูม⁴
 และเบียดเสียดกันแน่นแม้โยบัวก็มีอาจจะแทรกเข้าไปได้เลย⁵ อนึ่งลำพระพาหาของ
 พระนางนั้นยาวกลมละมุนประจุก้านบัวที่ชูขึ้นมาอย่างสง่า⁶ พระกรก็อวบอูมเหมือน
 ดอกบัว⁷ และพระบาทของพระนางก็แลดูละมุนละไมเพียงคังมีดอกบัวมาปรากฏอยู่⁸

1 เรื่องเดียวกัน, 7.20 "สุชาโตตุปฺลปฺตรกานฺเต . . . นยเน . . .".

2 ศิวปุราณ, 2.25.12.

3 กุมารสังว, 8.30 "ปทุมกานฺติมรณฺตริภาคโยะ สํกรมยฺย ทว เนทรโยริว
 . . . สํหฺรตุยฺหฺรสาวหฺรปติะ".

4 ศิวปุราณ, 2. 12.6-10.

5 กุมารสังว, 1.40 "อนฺโยนฺยุมฺตุปฺญฺยทุปฺลาถฺญฺยาะ สฺตนหฺวยมฺ ปาณฺตุ ตถา
 ปฺราวถฺหฺมมฺ มฺชฺเย ยถาศฺยามมฺชฺสฺย ตสฺย มถฺฉาลสฺสุทฺรา-
 นฺตรมฺปฺยลภฺยมฺ".

6 ศิวปุราณ, 2. 12.6-10.

7 รุทฺรสังฺหิตา, 5.42.17, ใน ศิวปุราณ, เล่ม 2.

มีคำกล่าวว่า "แม่แต่ฤษีที่กำลังบำเพ็ญตบะ ก็พลอยหวั่นไหวไปกับพระสิริโฉมของพระปารวตีด้วย" ¹

นอกจากนี้ พระลักษมีซึ่งเป็นพระเทวีแห่งความงามนั้น ก็ยังตรัสชมความงามของพระปารวตีด้วยถ้อยคำที่ว่า "พระเทวีแห่งความงามทรงลงเล็ดไม่อาจจะชื่นชมในความน่ารักของคอกบัว พรอม ๆ ไปกับดวงจันทร์ หรือ (ไม่อาจจะชื่นชม) ในความงามของดวงจันทร์คู่เดียวกัน แต่เมื่อพระนางได้ทรงหันมาสู่พระพักตร์ของพระอุมาแล้ว ก็ทรงชื่นชมในความงาม ทั้งของดวงจันทร์และคอกบัวเป็นพิเศษ" ² มีทางจะตีความหมายได้ว่า พระปารวตีนั้นทรงมีพระสิริโฉมเสมือนหนึ่งความงามของคอกบัวและดวงจันทร์

และยิ่งไปกว่านั้น อาจเป็นเพราะพระปารวตีทรงมีความงามเช่นคอกบัว จึงเป็นส่วนช่วยทำให้ผู้ที่ไปในงานอภิเษกสมรสของพระนาง ต่างก็มีใบหน้า่องใสประดุจความสดชื่นของคอกบัวด้วย ³

บางทีก็ยิ่งได้นำความงามของคอกบัวไปเปรียบกับบุรุษและสตรีอื่น ๆ อีก เช่น กวีกล่าวพรรณนาความน่ารักของพระกฤษณะและพระลพพระโอรสของพระรามและนางสีดาว่า "ความงามตามธรรมชาติของพระกฤษณะ เป็นเสมือนความหวานชื่นที่พึงได้รับจากคอกบัวอรวินท์" ⁴ และนอกจากนั้นยังมีกล่าวอีกว่า "พระฉวีของพระกฤษณะ มีลักษณะประดุจคอกบัว

¹ เรืองเดียวกัน, เล่มเดียวกัน.

² กุมารลัภ, 1.43

"จนทนต์ คตา ปทุมคณานน ภูงกเต ปทุมมาศุริตา จานทรมลิมภิชยาม
อุมามุขํ ตุ ปุตรีปทุย โลลา ทวิสัศุรยา ปุริตีมาป ลกษฺมีะ".

³ ทิวปราณ, 2. 48.46.

⁴ อุตฺตรรามจริต, 6.24 "วปุรวียุคสิทฺธา เอว ลกษฺมีวีลาสาะ

ปุรติกลมนียํ กานฺติมฺหุเกทฺยนฺติ

อมฺลิวา จมฺหฺรํ ฤษฺมเยะ สิว ยถา วา

นี่โลตบลดะนั้น" 1

ในเรื่องวิกิรโมรุตศีย มีกล่าวถึงนางอรุวตีว่า "นางนั้นมีเรือนร่างอ่อนละมุน
ละไมประคุดสายบัว" 2 ดังกล่าวนี้แสดงว่า บัวนั้นเป็นสัญลักษณ์แห่งความงามในสายตา
ของคนอินเดีย

ความงามของคอกบัวยังเปรียบได้กับความน่ารัก ความผูกพันของใบหน้าอีก
ด้วย เช่นถอยคำที่ว่า

"วิกิพทุมมโนชฎวาทุรา" (มีใบหน้าอันน่ารักเช่นบัวที่บานเต็มที) 3

หรือ "วิกิจกมลวาทุรา" (มีใบหน้าที่คือบัวกมลที่บานเต็มที) 4

ถอยคำดังกล่าวนี้ยอมเป็นที่สังเกตว่า ถ้าเราจะมองความสวยของคอกบัวแล้ว
จะต้องดูในขณะที่คอกบัวบานเต็มที

ถอยคำที่ว่า มุขปทุม หรือพนารวินิต หรือวาทุรปงกษ หรือวาทุรปทุม (คอก
บัวคือหน้า หรือหน้าคือคอกบัว) นั้น มักจะมีปรากฏบ่อยครั้งในวรรณคดีสันสกฤต แต่ก็มี
ความหมายไปในเรื่องของความงามเช่นกัน

นอกจากนี้ ก็ยังมีแนวความคิดที่จะแต่งถอยคำเพื่อเน้นถึงความมีเสน่ห์ในวง
หน้าของสตรีด้วยลักษณะอื่น ๆ อีก เช่นในเรื่องมาลวิกาคุนิมิตฺร มีกล่าวว่

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 100.

"อโห น เกวลํ ทรวิกสนนีโลตฺปลดศุยามโลชฺฐวเลน".

2 วิกิรโมรุตศีย, 3.13 ". . . กฤษยาณิ มณฑาลโกมลํ . . . ศาตุรํ . . .".

3 ฤคฺสูหาร, 3.1.

4

"ใบหน้าที่กำลังแย้มยิ้มเห็นไรฟันนั้น เปรียบเสมือนหนึ่งดอกบัวซึ่งกำลังขยาย กลีบแย้มให้เห็นเกสรคุดเดียวกัน" ¹

หรือคำกล่าวที่ว่า "สระน้ำที่เคียรคานไปด้วยดอกบัวบาน มองดูสดสวยน่า อภิรมย์เหมือนมองดูใบหน้าที่มีเสน่ห์สวยรอยยิ้มของหญิงสาวฉะนั้น" ²

และบทพรรณนาที่ว่า "ตอนเช้าเมื่อแสงแดด ดอกบัวก็จะบาน มองดูประหนึ่ง ใบหน้าอันงดงามของหญิงสาว และเมื่อดวงจันทร์ลับฟ้าไปแล้ว ดอกบัวก็หุบกลีบลง เหมือนรอยยิ้มของเธอจะหมดไปด้วย เมื่อคนรักจากไป" ³

เนื้อความดังกล่าวนี้พอจะตีความได้ว่า ใบหน้าที่แสนสวยของหญิงสาวประกอย ด้วยรอยยิ้มละไมนั้น เปรียบได้กับบัวที่บานด้วยแสงอาทิตย์ และบัวที่บานด้วยแสงจันทร์

ในวิกิรโมรเวศีย มีกล่าวอุปมาใบหน้าที่กับดอกบัวในอีกลักษณะหนึ่งว่า "ใบหน้าที่ สดใสด้วยการสะท้อนแสงของมณีสีแดงที่อยู่เหนือศีรษะของเธอนั้น เหมือนความงามของ ดอกบัวแดงซึ่งสดใสด้วยแสงอาทิตย์ยามเช้า ฉะนั้น" ⁴

¹ มาลวิกาคณินิทร, 2.10 "สุมยมานมายทาภษุยาะ กิจิทธิวักุททศนโศภิ มุขม
อสมคุรลภษุยกเศสรมุจฉวสทิว ปงกชั".

² รฆุวศ, 9.37 "ศุศุภิเร สมิทจารุทรานนาระ สรีย อิว ศุลดทियุชตเมษลาระ
วิกจตามรสา คฤทธีรุมิกา มทกโลทกโลลวิหคมาะ".

³ ฤตุสหาร, 3.23 "ทิวสกรมยุไซโรโพษุยมานั ปฐภาเต
วรยุวติมุชาภั ปงกชั ชฤมฤเท' หุย
กมุทมิปิ คเต' สตุ' ดียเต จนุทรพิมิเพ
หสิทมิว วฐุนำ โปฐริเทษุ ปฐิเยษุ".

⁴ วิกิรโมรเวศีย, 4.42 "สสุรตา วิจุนริตมิท ราเคณ มเวรุลลาณนิทิสย

นอกจากนี้ ในเรื่องอุตุกรรมจริง พระรามตรัสชมนางสีดาว่า "นางนั้นมีพระ-
พักตร์ละมุนละไมประหนึ่งดอกบัวที่กำลังแย้มบาน" ¹ และตรัสถึงความน่ารักความน่าเอ็นดู
และความไร้เดียงสาของพระโอรสทั้งสองของพระองค์ว่า "(พระกุมารนั้น) ทรงบริสุทธิ์
ดุจด่องเหมือนดอกบัวณทรินฉนั้น" ²

ในส่วนที่เกี่ยวกับดวงตา จะสังเกตเห็นได้ว่า ตาที่ยาว ³ จะมองดูคล้าย
กลีบบัว เช่น

- ศตปตุรกายเทกษณ - มีตาวาวเหมือนกลีบบัว ⁴
- จารุบทุมวิศาลากษี - มีดวงตาโตเหมือนดอกปทุมงาม ⁵
- วิมลปงกุชชายตากษะ - มีดวงตาวาวเหมือนดอกบัวอันบริสุทธิ์ ⁶

ในวรรณคดีสันสกฤต มีถ้อยคำมากมายที่กล่าวอุปมาเปรียบเทียบว่า "ดอกบัว
คือตา" หรือ "ตาคือดอกบัว" ส่วนวันที่ให้มีแตกต่างกันบ้าง แต่ใจความคงเดิม เช่นใน
การพรรณนาความงามของสตรี มีกล่าววว่า

¹ อุตุกรรมจริง, 6.26 "นनु ปุนริว ตนุเม โคจวิภูตมกฺขโ-
รภินวศตปตุรศฺรึมทาสุยฺ ปฺริยาเย" .

² เรื่องเดียวกัน, 3 หน้า 63 ". . . อมลมุขปฺนุทฺริกฺยคฺล . . .".

³ ชาวอินเดียนถือว่า "ดวงตาที่ยาว" คือลักษณะต่างาม (ดู วิภุโรโมรวศึย,
คำอธิบายท้ายเล่ม, หน้า 293).

⁴ นโลปาชฺยาน, 16.21.

⁵ เรื่องเดียวกัน, 16.12.

⁶ พททจริง 5.84.

- "เนตรปทุม" ¹ หรือ "วิไลจเนตวีร" ² ใช้พรรณนาความสวยงามของหญิงสาว
 "กมลเกษมา" ³ ใช้พรรณนาความสวยงามของนางมยุรี
 "สิโรรุหากุณี" ⁴ ใช้พรรณนาความสวยงามของนางสีดา
 "กุวलयน" ⁵ ใช้พรรณนาความงามของนางมาลวิกา

อีกประการหนึ่ง บุคคลในเรื่องที่เป็นชาย บางทีก็มีถ้อยคำพรรณนาเปรียบเทียบ
 ว่าเป็นผู้มีดวงตาเหมือนดอกบัวด้วย เช่น

ในคัมภีร์ศิวปุราณ มีกล่าวไว้ว่า "พระศิวะทรงมีพระเนตรเหมือนกลีบบัว" ⁶ หรือ
 "ทรงมีดอกบัวคือดวงตาอันเบิกกว้าง" (ศิวะ ปุระมุขลจกษุมุทะ) ⁷

หรือถ้อยคำที่กล่าวถึงพระวิษณุว่า "ทรงมีดวงพระเนตรคือดอกบัวประคองเดียว
 กัน" ⁸

ในภควทศิตา พระอรชุนทรงเรียกพระกฤษณะว่า "กมลปตฺตาราณ" ⁹

¹ ฤคสูท, 4.14.

² เรื่องเดียวกัน, 2.12.

ชื่อบัวว่า "อินทิวร" อยู่ในภาคผนวก หน้า 147.

³ นโลปาชยาน, 12.1.

⁴ อุตฺตรรามจริต, 1.36.

⁵ มาลวิกาคุณิมิตฺร, 4.10.

⁶ ศิวปุราณ, 2. 43.33-35.

⁷ กุมารสํว, 7.74.

⁸ ศิวปุราณ, 1, 6.2.

หรือ พระกฤษณะ มีข้อความกล่าวสกุติเป็นภาษาสันสกฤตว่า

" . . . ปุร ณะนุสนุทรมุชาทรวิทุเนตฺรธาตุ กฤษณะตุ . . . "

พระองค์นั้นนอกจากจะมีพระพักตร์งามเหมือนจันทร์เพ็ญแล้ว ดวงพระเนตรก็ยังคงงามประดุจดอกบัวอรวิณท์อีกด้วย ¹

นอกจากนี้ ในรฆุวงศ์ มีกล่าวท่านองเดียวกัน เช่น

" . . . ปุร พุทฺธปุณฺธิกาฤษฺ . . . " ² ใช้พรรณนาดวงพระเนตรของเจ้ารฆุ

" . . . เปาตฺระ กุเศศยาฤษะ . . . " ³

หรือ " . . . ปุษฺกรปตฺตฺร เนตฺระ ปุตฺระ . . . " ⁴

ใช้พรรณาลักษณะดวงพระเนตรของเจ้าปุตร แห่งราชวงศ์รฆุ

บางครั้งมีถ้อยคำเปรียบเทียบว่า ดวงตาของหญิงสาวบางคนเหมือนตากวาง ทั้งนี้อาจมีความหมายในเรื่องของความไร้เดียงสา ความน่าเอ็นดู หรือความสวยงาม เป็นต้น เมื่อถ้อยเปรียบเทียบตากวางคือดอกบัวแล้ว กวีก็ใคอุปมาตาของกวางหรือเนื้อทรายว่า มีดวงตาเหมือนกลีบบัวหรือดอกบัวด้วย ⁵

¹ กฤษณะ ไทวปายนวุยาส, ศรีมัททควัทคีตา หรือ เพลงแห่งชีวิต. แปลโดย ศาสตราจารย์ แสง มนวิฑูร และจำนงค์ ทองประเสริฐ. พิมพ์ครั้งที่ 2. (นครหลวง กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2515), คำบรรยายภาพ, หน้า 13.

² รฆุวงศ์, 10.9.

³ เรื่องเดียวกัน, 18.4.

⁴ เรื่องเดียวกัน, 18.30.

⁵ ฤทสุ์หาร, 3.14, 2.9.

" . . . มฤคีนฺยโนตฺปฺลานิ . . . "

นอกจากนี้ ลักษณะอาการเคลื่อนไหวของดวงตา เช่นอาการเขยิบเปลือกตา การกระพริบตา หรือการชำเลืองตา เป็นต้น กวีได้พรรณนาว่าเหมือนลีลาการเคลื่อนไหวของดอกบัวในลักษณะต่าง ๆ เหตุผลดังกล่าวแสดงให้เห็นแนวความคิดของกวีว่า ดวงตานั้นเชื่อว่าจะงามเหมือนดอกบัวแต่ประการเดียวไม่ แต่โดยเนื้อแท้แล้ว กวีคงจะหมายให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกที่ ดวงตากับดอกบัวนั้นมีความเหมาะสมที่จะกล่าวแทนกันได้ เช่น

กวีเปรียบเทียบอาการลืมตาเหมือนดอกบัวบาน เช่นในเรื่องวิกรมมโหรี กษัตริย์ปุรุรวัด ตรีศัลปดอบนางอรุวดี ว่า

"เจ้าจงลืมตาอันยาว (ของเจ้า) ประหนึ่งดอกบัวผลิบานในตอนเช้าเถิด" ¹

ในเมฆุต ยักษ์ได้รำพันถึงความงามของภรรยาซึ่งตนจากมาให้เมฆพังว่า

"ฉันคิดถึงดวงตาที่มีเส้นขนของนาง ยามเมื่อเธอกระพริบตา มองดูประหนึ่งดอกบัวไหวเพราะแรงเคลื่อนไหวของปลา ฉะนั้น" ²

หรือในถกสุทธาร มีกล่าวว่า "ดวงตาซึ่งงดงาม และข่มายไปตามลักษณะธรรมชาติ เปรียบได้กับดอกบัวที่กำลังไหวน้อย ๆ" ³

และในรุมุติ มีกล่าวถึงดวงตาและดอกบัวในอีกลักษณะหนึ่งว่า

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ วิกรมมโหรี, 1.5 "ตเทตตุนมีลย จกษุรายคัม โหคปปลั ปุรตุนษสิว ปทุมินี".

² เมฆุต, อุตตรเมฆ, 35 "รุตทขางคปุตมลโกรณชนสุเนทุนยั. . .

มีนกุโษภาจลลกุลยศิริตุลาเมษยตีติ".

³ ถกสุทธาร. 3. 17 "นีโลตปโลรมทกลานี วิโลจนานี

"ดวงตาพรอมควยแก้วตา (คำ) ขณะเคลื่อนไหวไปมา แลดูเสมือนหนึ่งคอกบัวที่มีแมลงผึ้งกำลังไต่ตอมอยู่ภายใน ฉะนั้น" ¹

ดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่าดวงตาเป็นส่วนที่นำไปเปรียบกับคอกบัวบ่อย ๆ

อนึ่ง การเปรียบเทียบว่าปากคือคอกบัว มีกล่าวไว้น้อยแห่ง กวีอาจจะหมายถึงรูปปากที่มีลักษณะเหมือนกลีบบัว หรืออาจจะหมายถึงริมฝีปากที่เอบอ้มเหมือนความสดชื่นของคอกบัว แต่กวีจะกล่าวได้ว่า คอกบัวนั้นใช้เป็นเครื่องหมายแห่งความงามของปากควย เช่นในคัมภีร์ศิวปุราณมีกล่าววว่า

"พวกเราจะปลดปล่อยจากความเจ็บป่วย หลังจากได้ดื่มน้ำทิพย์แห่ง ปุระณว (คำศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาฮินดู = โอม) ซึ่งมีรสหวานชื่นเท่ากับน้ำผึ้งซึ่งซึมออกจากปากคือคอกบัว ของท่าน" ²

ในวิกิรโมรุตย มีกล่าวเปรียบเทียบปากคือคอกบัวด้วยถ้อยคำที่ว่า "เสียงหึ่ง ๆ ของผึ้งที่อยู่ภายในคอกบัวนี้ ทำให้ฉันหยุดชะงักลง เสมือนหนึ่งฉันกระทำเสียงซัด ๆ ในขณะที่ยับริมฝีปากลงบนใบหน้าของนาง ฉะนั้น" ³

ถ้อยคำดังกล่าวนี้ พอจะตีความได้ว่า ฝั่งเวลาคุณนำหวานจากคอกบัวจะส่งเสียงหึ่ง ๆ ไปควย คอกบัวในที่นี้กำลังผลิบานและมีผึ้งไต่ตอมอยู่ กษัตริย์ปุรุรวัดทรงอุปมาวาปากของนางอูรวศินีนั่นคือคอกบัว

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ รามูต, 5.68 "ปุรุสบุพมานปุรุเชตรตารมนตศุจกษุสุตว ปุรุจลิตกรมร จปทุมม".

² ไกลาสลัทธิกา, 1.18, ใน ศิวปุราณ, เล่ม 4.

³ วิกิรโมรุตย 4.21 "อิหิ รุณทหิ มา ปทุมมนตะกษุชิตษณูปทุม

นอกจากนี้ กวียังอุปมาว่า หู คือ ดอกบัว (กร. โฉทฺปฺล) ¹ อีกด้วย ซึ่งกวีอาจจะหมายถึงความงามของหู ในอีกลักษณะหนึ่ง

อนึ่ง กวียังเปรียบเทียบสีค้ำว่าเหมือนสีคอกบัวขาว เช่นในพุทธจริต มีกล่าวถึง เจ้าชายสิทธารถ (สิทธัตถะ) ว่าทรงตัดเส้นพระเกศาซึ่งมีสีประคุกสีกลีบดอกอุบล ²

เมื่อกวีจะพูดถึงต้นของหญิงสาว ก็มีใค้กล่าวออกมาโดยตรง แต่กวีจะได้ความรู้สึกของตนควบคู่ไปกับการชมความงามของเธอให้ผู้อ่านเข้าใจว่าคอกบัวที่เขากล่าวถึงนั้น คือต้น เช่นในอุตุสंहารมีกล่าววว่า "คอกบัวของเธอกระเพื่อมเพราะแรงหายใจ" ³

ในรชิวศ์ กล่าวถึงลักษณะของหญิงมีครรภ์ว่า "มีทรวงอกเต่งตึงมองดูน่ารัก ประคุกบัวซึ่งมีฝั่งสีค้ำเกาะอยู่" ⁴ ฉะนั้น

บางครั้งกวีเปรียบเทียบว่า "แขนเหมือนคอกบัว" (กมโลปโมะ กโระ) ⁵ หรือกล่าวว่า "แขนงามเหมือนคอกบัว" (กรกมลมนชฺญ) ⁶

¹ เมฆทศ, ปุรวเมฆ, 27.

² พุทธจริต, 6.57 "นิชฺกาสฺย ทํ โจทฺปฺลปฺตฺตฺรนีลํ จิจฺเฉท จิตฺรํ มุกฺกํ สเกศฺม".

³ อุตุสंहาร, 5.10 "สุคนฺธินิះ สุวาสิกฺมฺปิโตทฺปฺลํ".

⁴ รชิวศ์, 3.8 "ทีเนนฺสุ คจฺจนฺตฺสุ นิตานฺตฺปวีรํ ททียมานีลมนฺขํ สฺตฺนทฺวยมฺ ตฺริศฺจการ ภูมราริสีนโยะ สฺชชาติโยะ ปงฺกชโกศโยะ ศรียม".

⁵ พุทธจริต, 8.28. / วิกรโมรวุศิย, 3.15 "กรามพุช"

⁶ กาลกเวก ๑ ไบถตสंहาร. และ ศิวปราชณ. เล่ม 1-6-25.

ในเรื่องปริยทรรคิกา มีกล่าวว่า "ปทุมโกโศ" ¹ กวีใช้พรรณนาความงามของนางอารัญยกา ว่ามีมือเหมือนผักบัว ซึ่งพอจะตีความได้ว่า มือของนางนั้นอวบกลมประหนึ่งผักบัว

และในพุทธจริตก์มีกล่าวว่า "ปทุมโกศนิโภา กโรระ" ²

ในเรื่องอภิชฌยานศกุนตล มีกล่าวถึงนางศกุนตลว่า "มีมือแดงเหมือนดอกบัวแดง" ³

แต่ในรชวุตม์มีคำอุปมาเปรียบเทียบฝ่ามือแดงเหมือนดอกบัวแดง ⁴

ถ้อยคำเหล่านี้แสดงให้เห็นแนวความคิดของกวีว่า แม้ในเรื่องความงามของมือ กวีก็ยังใช้ความงามของดอกบัวกล่าวแทนกันได้

ถ้อยคำของกวีที่ว่า "เท่าคือดอกบัว" หรือ "ดอกบัวคือเท่า" หรือ "บัวบาท" นั้น ส่วนวนคังกล่าวนี้พอจะตีความได้ว่า กวีใช้เรียกแทนนามผู้เป็นใหญ่ ได้แก่ เทพเจ้า กษัตริย์ เป็นต้น เช่น

ในคัมภีร์ศิวปุราณมีถ้อยคำกล่าวถึงพระศิวะว่า "ทรงมีพระบาทคือดอกบัว" ⁵

¹ ปริยทรรคิกา, 3.81.

² พุทธจริต, 4.2.

³ อภิชฌยานศกุนตล, บทที่ 6, หน้า 191 " . . . รกตกุลวลยปลุลลา-
โศภินาครุหสุเตน . . .".

⁴ รชวุตม์, 6.18 "กุเศศยาตามรุตเลน กาศุจิตุกเรณ . . .".

⁵ อ.

ในบทละครเรื่องปริยทรรศิกา มีถ้อยคำเรียกพระเจ้าศรีธรรมเทพว่า "ปาทปทุม" (ผู้มีบาทคือคอกบัว) ¹

หรือในรฆุวงศ์ มีกล่าวถึงการแสดงการระเ็จารมุกด้วยสำนวนว่า "อาปาทปทุม-ปฺรณตะ" (ผู้มีการโน้มนงลงสู่เท้าคือคอกบัว) ²

บางทีก็ว่าได้อุปมาความงามของเท้ากับคอกบัวว่า "ปาทามุพฺพานุยมุพฺษกานฺติ-ภาณฺชิ" (เท้าทั้งหลายคือคอกบัว ซึ่งมีความงามเหมือนคอกบัว) ³

นอกจากนี้ ก็ยังได้นำลักษณะอื่น เช่น ความสง่างาม ความน่าเกรงขาม ไปเป็นอุปมาเปรียบเทียบกับคอกบัวด้วย เช่น

ในคัมภีร์มหาภารต มีกล่าวพรรณนามาที่ไช้เทียมรถศึกว่า "ม้านั้นมีสีกายขาว งามเหมือนคอกบัวขาว" ⁴

หรือกล่าวถึงความงามของรถศึกว่า "รถศึกนั้นทำด้วยทองคำมีประกายดังความ สดใสของคอกบัว" ⁵

อนึ่ง ความงามของสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ได้แก่ ทองฟ้า เมฆ ภูเขา ก้อนหิน เป็นต้น ก็มักกล่าวเปรียบเทียบว่างามเหมือนคอกบัว เช่น

¹ ปริยทรรศิกา, องก์ 1, หน้า 5.

² รฆุวงศ์, 4.37.

³ ฤคสูทธาร, 4.4 และ 3.20.

⁴ มหาภารต, เล่ม 5, บทที่ 23, หน้า 76.

⁵ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, บทที่ 2, หน้า 7.

ในกุมารสังว มีกล่าวว่า "ท้องฟ้าเพียงคังด้กั๊วที่ถู๊กห่อหุ้มอย่างสวยงามด้วย
เกสรสีแคงเรือ ฉะนั้น" ¹

ในฤคสูทหรร มีบทพรรณนาสภาพของฤคสูทว่า "ในที่บางแห่ง กอนเมฆมีแสง
ประกายประกูจความงามสะพรังของกลีบบัวขาว" ²

หรือบทพรรณนาที่ว่า "กอนหินถู๊กจุมพิศด้วยกอนเมฆที่สุกใสเหมือนคอกบัว
สีขาว" ³

หรือในเมฆทูต มีกล่าวว่า "ยอกเขาไกลาส ชาวสกาวยประหนึ่งคอกบัวกุมุท"⁴

ในคัมภีร์ศิวปุราณมีอุปมาเปรียบเทียบว่า "แสงอาทิตย์มีสีขาวเหมือนใบบัว
ฉะนั้น" ⁵

เท่าที่กล่าวมาแล้วข้างต้นเกี่ยวกับบัวเป็นสัญลักษณ์แห่งความงามนั้น จะเห็น
ได้ว่าส่วนใหญ่แสดงถึงแนวความคิดของกวีที่นำเอาความงามทั่ว ๆ ไป ทั้งที่เป็นความ
งามของบุคคล สัตว์บางชนิด สิ่งที่เป็นความงามตามธรรมชาติ หรือสิ่งอื่น ๆ มาเป็น
อุปมาอุปไมยกับความงามของบัวในลักษณะต่าง ๆ

¹ กุมารสังว, 7.38 "มูไซะ ปุรภามณูชลเรณูเคาโระ ปทุมากร
จกรูริวานุทริกษมุ".

² ฤคสูทหรร, 2.2 "นิตานุคณิโไลตุปลตตุทรกานุคิเกะ
กวจิจุปรุภินาณูชนราศีสนิโกะ".

³ เรื่องเดียวกัน, 2.16 "สิโคตุปลาภามุพุกุมุพิโคปลาะะ".

⁴ เมฆทูต, ปุรวเมฆ, 61 "ยะ ไกลาสะ กุมุทวิศไทะ นิรมไละ".

⁵ ศิวปุราณ. ๖๖.47-49.

บัวเป็นสัญลักษณ์แห่งความดีงาม

ชาวอินเดียเชื่อว่าจะชื่นชมธรรมชาติอันสวยงามของดอกบัวก็หาไม่ แต่ชาวอินเดียยังได้ยกย่องว่าบัวเป็นดอกไม้ที่มีลักษณะที่ดีงาม สมควรแก่การที่จะนำไปใช้เป็นเครื่องแสดงคุณลักษณะอันดีงามของบุคคลต่าง ๆ อันได้แก่เทพเจ้า พระเทวี กษัตริย์ หรือผู้มีเกียรติสูง และดอกบัวนั้นเหมาะที่จะใช้เป็นเครื่องสักการะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือผู้ที่ตนเคารพนับถือ นอกจากนี้ คำว่า "บัว" ยังเหมาะที่จะนำไปใช้เรียกชื่อสิ่งอื่นด้วย กล่าวคือ

บัวกับเทพและเทวี การที่ชาวอินเดียมีความคิดว่า เทพเจ้าหรือพระเทวีบางพระองค์ ทรงถือกำเนิดมาจากดอกบัวนั้น¹ น่าจะเป็นเหตุผลที่ทำให้ชาวอินเดียมีความคิดสืบเนื่องต่อไปว่า บัวเป็นดอกไม้สำหรับเทพเจ้าหรือพระเทวีโดยเฉพาะ เช่น

ชาวอินเดียมีความคิดว่า ดอกบัวมีเกียรติสูง เหมาะที่บุคคลนำมาเคียงคู่กับพระพรหมเทพผู้ยิ่งใหญ่องค์หนึ่งของตน ด้วยเหตุผลว่า

พระพรหมซึ่งได้พระฉายาว่า "อพูช-ช" (ผู้เกิดแต่ดอกบัว)² หรือคำกล่าวที่ว่า "พระพรหมประทับนั่งอยู่บนดอกบัว"³ นั้น น่าจะเป็นเหตุผลที่ทำให้คนสมัยต่อมาเห็นว่าเป็นพระพรหมคือ "ผู้มีอาสนคือดอกบัว" (ชล-ช-อาสน)⁴ หรือพระพรหมคือ "ผู้สถิตอยู่บนอาสนคือดอกบัว" (พฺรหฺมาณมีถึ กมฺลาสนฺสุถึ)⁵ คนส่วนมากมักจะเข้าใจว่า "กมฺลาสน" หรือ "กมฺลาสน" จะหมายถึงเฉพาะที่ประทับนั่งของพระพรหม หรือในความรู้สึกของคนทั่วไป

¹ ดู บทที่ 3, หน้า 26.

² ดู เรื่องเดียวกัน, บทเดียวกัน, หน้า 26.

³ มหาภารต, 4.35.

⁴ กุมารสัฎว, 2.30.

⁵ ส

ที่รู้จักพระพรหมก็มักจะคุ้นกับรูปแบบของพระพรหมในลักษณะที่กำลังประทับนั่งบนฐานดอกบัว หรือภาพวาดพระพรหมจะปรากฏเป็นฐานบัวรองรับองค์พระพรหม เช่นเดียวกับฐานบัวที่รองรับพระพุทธรูป

พระลักษมีซึ่งชาวอินเดียก็ถือว่ามิ่งก่าเนิคมาจากดอกบัวเช่นกันนั้น¹ ย่อมแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระลักษมีกับดอกบัว ด้วยคำกล่าวที่ว่า "พระลักษมีทรงเป็นผู้มีดอกบัวอยู่ในพระหัตถ์"² (หลุทกมลยา)³

และการที่ชาวอินเดียได้สมมติให้พระลักษมีทรงมีดอกบัวอยู่ในพระหัตถ์นั่นเอง บางครั้งมีผู้กล่าวเปรียบว่า ดอกบัวนั้นคือพัตของพระลักษมี ดังความอุปมาที่ว่า "ปทุมวูยชนหตุยา" (ผู้มีพัตคือดอกบัวในมือ)³

เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อดอกบัวบาน ดอกบัวนั้นจะชูความงามเด่นสง่า ด้วยลักษณะเช่นนี้ บางทีชาวอินเดียก็ได้นำไปใช้เป็นบทสรร เสริญพระทิวะ เทพผู้ยิ่งใหญ่ของพวกเขาคือ ด้วยเนื้อความที่ว่า

¹ ดู บทที่ 3, หน้า 26.

² มาลวิกาคูณิมิตฺร, 5.6 และ ปรียทรรกิกา, 2.18.

บางครั้งมีคำกล่าวว่า "ในบางขณะ รูปพระลักษมีจะประทับนั่งบนดอกบัว และมีดอกบัวอยู่ในพระหัตถ์ด้วย (อธิบายประกอบท้ายเล่ม เรื่องมาลวิกาคูณิมิตฺร) และลักษณะที่พระลักษมีทรงถือดอกบัวนั้น มีผู้ให้ความคิดไว้ว่า หมายถึงอำนาจอันมั่นคงของพระนาง และความเจริญมั่งคั่งของผู้ภักดีพระนาง (ดู B.R. Maithani, "Lotus in Ancient India Culture," in Indo-Asian Culture, July 1969: Vol. XVIII, No. 3, p. 6) รูปพระลักษมีในบางลักษณะจะประทับนั่งหรือยืนบนฐานดอกบัว และในพระหัตถ์แต่ละข้างมีดอกบัวด้วย (ดู ERE, Lotus in Art, Vol. 8, p. 142).

ในบรรดาก่อนหินทั้งหลาย พระองค์คืออมณีรัตน
 ในบรรดาคอกไม้ทั้งหลาย พระองค์คือคอกอกบัว
 และในบรรดาภูเขาทั้งหลาย พระองค์คืออหิมวัต¹

อนึ่ง แทนบุชาของชาวอินเดียซึ่งใช้เป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพ จะทำเป็นรูปคอกบัว ทั้งนี้อาจเป็นเพราะชาวอินเดียถือว่า คอกบัวนั้นเป็นดอกไม้ที่สะอาด บริสุทธิ์ จึงได้นำมาดัดแปลงให้เป็นที่รองรับรูปเคารพของตน เช่นแทนบุชาของพราหมณ์ จะมีรูปพระศิวะสถิตอยู่บนคอกบัวใหญ่ ซึ่งมีพนักลับ²

พระอินทร์ โดยปกติเมื่อเสด็จไปไหน ๆ ก็จะมีทรงช้างเอราวัณ แต่บางครั้งพระอินทร์จะประทับนั่งไปกับสกา ซึ่งมีชื่อว่า "ปุณฺกรมาลีณี" สกานี้ตกแต่งอย่างสวยงามด้วยคอกบัวนานาพรรณ และจะเลื่อนลอยไปตามพระประสงค์ของพระอินทร์ด้วย³

ดังกล่าวนี้น่าจะแสดงให้เห็นว่า บัวเป็นดอกไม้ที่มีเกียรติ แม้แต่ในสวรรค์ก็ยังมีชื่อปรากฏอยู่ และยังใช้เป็นเครื่องตกแต่งวิมานของเทพเจ้าด้วย

นอกจากนี้ บัวยังใช้แสดงถึงความแข็งแกร่งและอำนาจของเทพบางองค์ โดยเฉพาะพระศกติของพระสรสวัตี ในคัมภีร์ฤคเวท มีบทสวดเปรียบเทียบกับพระศกติของพระสรสวัตีว่า มีพลัง อำนาจ ประจุพลังของผู้ที่ชุกครากบัว (อัยย์ ศุขเมภิวพิชชา อิว. . .)⁴

ในที่นี้ทางจะตีความได้ว่า พระศกติของพระสรสวัตีนั้น เสมือนหนึ่งรากที่ฝังลึกแน่นอยู่ในดิน หากผู้ใดประสงค์จะชุกครากบัวขึ้นมา ก็จะต้องออกแรงให้เท่ากับพระศกติของพระนาง

¹ รุทฺธสัทธา, 5.2.38, ในคิวยุราณ, เล่ม 2.

² เรื่องเดียวกัน, 4.6.53. / ไกลาสสัทธา, 4.2 ในคิวยุราณ, เล่ม 2.

³ มหาภารต, 2.310.

บัวกับกษัตริย์และผู้ทรงเกียรติ นอกจากบัวจะมีส่วนสัมพันธ์กับเทพเจ้าหรือพระเทวี ดังกล่าวแล้วข้างต้น บางครั้งชาวอินเดียยังถือว่า บัวเป็นดอกไม้ที่มีคุณค่าสูงต่อการที่จะนำไปแสดงถึงคุณสมบัติของบุคคลที่ยิ่งใหญ่ในสังคมอินเดียด้วย ตัวอย่างเช่น

ในรฐุค มีบทขอพระเกียรติความเป็นพระราชาแห่งเจ้ารฐุ ว่า

" . . . ทรงปกครองแคว้นแคว้นให้เจริญรุ่งเรืองด้วยการกระทำที่บริสุทธิ์
เพียงดังความบริสุทธิ์ (คือสีขาว) ของดอกกมุท"¹

หรือ "ชื่อเสียงแห่งความยิ่งใหญ่ของกษัตริย์แห่งราชวงศ์รฐุนั้น เลื่องลือไปทั่ว เสมือนดอกกมุทที่กำลังบานสะพรั่งไปทั่วธารน้ำ ฉะนั้น"²

และความเปรียบเทียบว่า "อันวารศมีจันทร์ ไม่อาจจะเข้าสู่คอกปัทมะไฉฉันใด รศมีดวงอาทิตย์ก็ไม่อาจจะเข้าสู่คอกกมุทไฉฉันนั้น แต่ทว่า คุณสมบัติอันประกอบด้วยความดีงามแห่งราชวงศ์รฐุนั้น เป็นที่ยอมรับแม่แต่ (ในหัวใจ) ของศัทรู"³

¹ รฐุค, 18.3.

" . . . เกมุทวเตยะ กุมุทาวทาไตรทยามารชิตามุ กรมภีรารุโรห".

² เรื่องเดียวกัน, 4.19.

" . . . กุมุทวตฺส จ วารินุ
วิญญตฺยสฺสทียานามุ ปฺรยสฺสตา ยศฺสามิว".

³ เรื่องเดียวกัน, 17.75.

"อินุโหฺรคตฺยะ ปทุเม สุรฺยสฺย กุมุเท ' ศฺวะ
คุณาสฺสทฺสย วิปกฺเช ' ปิ คฺฉินฺโณ เลภีร ' นฺตรม".

อนึ่ง ในทางพระพุทธศาสนา ถือว่าโลกนี้เต็มไปด้วยความทุกข์ พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้จัดความทุกข์ของบุคคลให้ออกไปได้ พุทธศาสนิกชนจึงถือว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้บริสุทธิเหนือสิ่งอื่นใดทั้งปวง และพระพุทธรูปองค์ใดสมควรจะแปดเปื้อนความสกปรกของโลกมนุษย์ ดังนั้นในความคิดของพุทธศาสนิกชนซึ่งถือว่าบัวเป็นดอกไม้ที่บริสุทธิผู้ครองดอกไม้จึงเหมาะที่บุคคลจะใช้เป็นที่รองรับพระอิริยาบถของพระพุทธรูปองค์ในทุกรณี ตัวอย่างที่สนับสนุนความคิดดังกล่าวนี้มีเช่น

ในพุทธจรีต มีกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เมื่อเสด็จลงสู่โลกมนุษย์ว่า "พระองค์เสด็จย่างก้าวอย่างมั่นคง เช่นเดียวกับกลุ่มดาวลูกไก่ ซึ่งประกอบด้วยฉวีเจ็ดคน แต่ละก้าวมีดอกบัวมารองรับอย่างสม่ำเสมอ นั่นเทียว" ¹

และเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จดำเนินก้าวพระบาทไปทางถนนหลวงแห่งหนึ่ง ประชาชนต่างก็จ้องมองพระองค์ด้วยอาการตื่นเต้น กวีได้พรรณนาเปรียบเทียบว่า ดวงตาที่จ้องมองเจ้านายนั้น เสมือนหนึ่งมีดอกบัวคอยรองรับพระบาทอยู่ทุกฝีเท้าจะนั้น ²

อนึ่ง คุณลักษณะพิเศษของดอกบัว เช่น ลักษณะบัวบาน ความหมกจืดของกลีบดอก ความสดใสของสีดอก เป็นต้น กวีก็ได้นำไปใช้บรรยายลักษณะของสิ่งอื่นที่มีส่วนที่คล้ายคลึงกันกับดอกบัว และบางทีก็ใช้คำว่าบัวไปเป็นส่วนหนึ่งของชื่ออื่น ๆ ด้วย

เช่น ในคัมภีร์ศิวปุราณ มีกล่าวถึง "ดอกบัวแห่งหัวใจ" ลักษณะพิเศษของดอกบัวแห่งหัวใจนี้มีว่า "ดอกบัวแห่งหัวใจนี้มีความหมกจืด สดใส ปราศจากความเศร้า

¹ พุทธจรีต, 1.14.

"อนากุลานุชยพุชตมุตคตานิ นิษุเปษวนุตยายตวิกรมานิ
คโถว ชีราณี ปทานิ สปุค สปุครมิตาราสทฤโศ ชคาม".

² เรื่องเดียวกัน, 3.10.

โศก เป็นคอกบัวขนาดใหญ่ มีแปดกลีบ พร้อมด้วยขอบ และยังมีแสงปรากฏอยู่เหนือขอบของกลีบคอกบัวนั้นด้วย" ¹

และทำนองแบบฤษีที่เรียกว่า "วีราสน" นั้น เป็นทำนองชัคสมาธิ มีหน้าตักกว้าง เหมือนกับคอกบัวบาน ²

นอกจากนี้ ในคัมภีร์มหาภารต มีกล่าวถึง "มงกฏแห่งผู้พิชิต" ซึ่งใช้ในการปกป้องในสงคราม มงกฏนี้ทำด้วยคอกบัวซึ่งพระอินทร์ได้ประทานแก่อุปบริจร และเรียกกันว่า "พวงมาลาของพระอินทร์" ต่อมามงกฏนี้ก็กลายเป็นสัญลักษณ์พิเศษของอุปบริจร ³

การใช้คอกบัวเป็นเครื่องสักการะ นอกจากชาวอินเดียจะมีความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับบัวในเรื่องความงาม ความดีงามหรือความสัมพันธ์กับเทพเจ้าดังกล่าวแล้ว ในเวลาต่อมา ความรู้สึกนึกคิดของชาวอินเดียที่มีต่อบัว ได้เปลี่ยนแปลงไปในทางความหมายที่สูงขึ้น ถึงกับยกย่องว่าบัวเป็นดอกไม้สำหรับสวรรค์ เทพเจ้า บุคคล ⁴ และยกย่องว่าคอกบัวใช้เป็นเครื่องสักการะเทพเจ้า ⁵ สักการะผู้มีคุณสมบัติเทียบพร้อมด้วยความดี ⁶

¹ ไกลาสส์หิตา, 3.67, ในตีวปุราณ, เลม 4.

² กุมารสังว, 3.45.

³ มหาภารต, 1.53.13.

⁴ Ralph T.H. Griffith, *The hymns of the Rgveda*, (Delhi, 1972), vol. 1, p. 293.

⁵ M.R. Kale, "Introduction," in *The Meghaduta*, 8th, Ed. (India, 1974), p. 3.

หรือใช้ดอกบัวเพื่อการสักการะในพิธีกรรมของตน¹ และดอกบัวที่ใช้เป็นเครื่องสักการะนี้ มีทั้งประเภทบัวก้านและบัวสาย²

ในระยะต่อมา ดอกบัวก็เปลี่ยนความหมายไปในทางศักดิ์สิทธิ์ด้วย ดังนั้นคำกล่าวที่ว่า "บัวบูชา" หรือ "บัวศักดิ์สิทธิ์" จึงเป็นที่รู้จักกันในหมู่ชาวอินเดีย

วรรณคดีสันสกฤตมีเรื่องราวมากพอสมควรที่จะกล่าวสนับสนุนความคึกคักกล่าวข้างต้น เช่นในคัมภีร์ฤคเวท มีบทสวดสรรเสริญพระอัคนีด้วยเนื้อความว่า "ผู้บูชาไฟ (อถรวนุ) ใช้ดอกบัวเป็นสื่อเพื่อการเข้าถึงพระอัคนี และได้กล่าวอัญเชิญพระอัคนีให้เสด็จลงมาจากสวรรค์ ด้วยการลูบดอกบัวที่ตนใช้เป็นเครื่องสักการะนั้น"³

แสดงว่า นอกจากผู้บูชาไฟจะใช้ดอกบัวเป็นเครื่องบูชาพระอัคนีแล้ว ยังมี ความเชื่อว่า ดอกบัวเป็นดอกไม้ศักดิ์สิทธิ์ที่พระอัคนีจะทรงใช้เป็นทางเสด็จผ่านมาสู่โลกมนุษย์อีกด้วย

¹ คำอธิบาย, ในกุมารสัฎ, 1.16, หน้า 9-10.

² รุทราสังหิตา, 5.50.6-11, ในศิวปุราณ, เล่ม 2.

³ ฤคเวท, 6.16.13.

และในคัมภีร์ศิวปุราณ มีกล่าวถึงพระวิษณุว่า เมื่อพระวิษณุจะทรงบูชาพระศิวะ ก็ทรงใช้ดอกบัวเช่นกัน¹ และดอกบัวที่พระวิษณุใช้เป็นเครื่องสักการะพระศิวะนั้น มีจำนวนถึงพันดอก² แสดงว่าดอกบัวนั้นมีความลักษณะพิเศษ แม้ในโลกสวรรค์ เทพเจ้าก็ยังได้ใช้ดอกบัวบูชาเทพเจ้าด้วยด้วยกัน

นอกจากนี้ ในหมุขนธรรมคานันต์ถือพระศิวะ เมื่อจะประกอบพิธีบวงสรวงพระศิวะ ก็จะใช้วัสดุต่าง ๆ มากมายเป็นเครื่องสักการะ เพราะเชื่อว่าเป็นการทำให้พิธีกรรมนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้น และในจำนวนเครื่องสักการะนั้น จะมีดอกบัวด้วย³

บางครั้งผู้บูชาพระศิวะ จะนั่งภาวนามนต้อยบนฐานรูปดอกบัว และหันหน้าไปทางทิศที่กำหนดไว้ในพิธี⁴

¹ ศิวปุราณ, โกฎิรุทฺรสหิตา, 34.19, เล่ม 3.

² เล่มเดียวกัน, เรื่องเดียวกัน, 36.3.

มีเรื่องเล่าว่า ครั้งหนึ่งพระศิวะใคร่จะทดสอบพระวิษณุว่าจะทรงมีพระศรัทธาในพระองค์มากน้อยเพียงใด พระศิวะก็ทรงชอนดอกบัวดอกหนึ่งในจำนวนดอกบัวพันดอกนั้น ทำให้พระวิษณุทรงสงสัยว่าดอกบัวหายไปได้อย่างไร ในที่สุดก็ทรงคิดได้ว่า เป็นโอกาสดีเสียอีก ที่พระองค์จะได้ใช้ดอกบัวคือดวงพระเนตรของพระองค์แทนดอกที่หายไป จึงตัดสินใจพระทัยจะควักดวงพระเนตรเป็นเครื่องบูชาพระศิวะ เพื่อให้เครื่องสักการะพระศิวะนั้นสมบูรณ์ พระศิวะทรงพอพระทัยในการกระทำครั้งนี้มาก ทรงปรากฏองค์และตรัสห้ามพระวิษณุมิให้กระทำเช่นนั้น เพราะทรงตระหนักในพระศรัทธาของพระวิษณุที่มีต่อพระองค์แล้วทรงประทานพร และทรงประกาศพระเกียรติคุณของพระวิษณุในหมุเทพเจ้าด้วย (เรื่องเดียวกัน, 34.20, 36.2, 36. 4-14).

³ เรื่องเดียวกัน. 38.53.

และนักบวช เมื่อจะกระทำพิธีบูชาพระศิวะ จะต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่วางไว้
อย่างเคร่งครัด ซึ่งถือว่าเป็นกฎเกณฑ์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ และกฎเกณฑ์ที่มีคอกบัวเข้ามา
เกี่ยวข้องกับ 1

เหตุผลที่กล่าวแล้วข้างต้น ย่อมแสดงว่าในสังคมของชาวอินเดียเวลานั้น คอกบัวมี
ความสำคัญมากในพิธีบูชาเทพเจ้า

อนึ่ง เมื่อบุคคลจะประกอบพิธีกรรมบูชาพระเทวีบางพระองค์ ก็จะใช้ดอกไม้
นานาชนิด และมีความเชื่อถือว่า "ในบรรดาดอกไม้ทั้งปวง พระเทวีทรงชอบคอกบัวเป็น
พิเศษ" 2

¹ ไกลาสส์ตีตา, 5.16, 20-22, ใน คิวปฺราณ, เล่ม 4.

พิธีกรรมดังกล่าว กล่าวโดยสังเขป เฉพาะที่เกี่ยวกับคอกบัว มีว่า สถานที่
ที่บูชา จะวางแท่นสี่เหลี่ยมไว้ 5 แท่น ในขณะที่ทำพิธี ผู้บูชาจะต้องวาดรูปคอกบัว
สี่แฉก มีแปดกลีบให้อยู่ภายในเส้นขอบเหลี่ยม บนแท่นที่วางอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้
พร้อมกับทำจิตใจให้บริสุทธิ์จริง ๆ แล้วเขียนคำว่า "ha" ด้วยหยกน้ำลงบนแท่นนั้นด้วย
และทำอย่างเดียวกันบนแท่นที่วางอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ พร้อมกับเขียนคำว่า "sa"
และกล่าวว่า คุณอนสุภาพสตรี พืช ที่ล้ำเลิศ จะถูกเขียนอยู่ในส่วนกลางของคอกบัว แท่น
ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ก็จะต้องวาดรูปคอกบัวด้วย พร้อมกับเขียนคำว่า "ka" ลงไป
และตอนท้ายสุดจะเอ่ยพระนามพระศิวะด้วย (เรื่องเดียวกัน).

"คอกบัวแปดกลีบสี่แฉก" นี้ มีความหมายไปในทางความสำเร็จสมประสงค์
ของผู้ภักดี (คิวปฺราณ, 3.4.15-19).

² คิวปฺราณ, 4.15.48.

ในพุทธจรีตมิกกล่าวถึงพระโพธิสัตว์พระผู้เป็นองค์เคารพองค์หนึ่งของบุคคลว่า "ขณะที่พระโพธิสัตว์บรรทมหลับอยู่บนพระที่ ที่ตกแต่งแล้วอย่างสวยงาม จะมีสุนัขขยับขึ้นถือคอกบัวสีทองเผ่าคารวะอยู่" ¹

นอกจากนี้ บางครั้งในการใช้คอกบัวเป็นเครื่องสักการะนั้น ก็หาได้จำกัดสถานที่ไม่ เพราะถ้าผู้นั้นมีใจศรัทธาต่อองค์เคารพของตนแล้ว ก็จะใช้คอกบัวเป็นเครื่องสักการะได้ทุกโอกาสและทุกสถานที่ และถือว่าคอกบัวนั้นยังคงความบริสุทธิ์ผูกพันอยู่ ตัวอย่างเช่น ในรชิวศ มีกล่าวถึง "คอกบัวบูชาที่มีอยู่ตามชายฝั่งน้ำ" ² หรือบางโอกาสเมื่อบุคคลหาคอกบัวบูชาไม่ได้จริง ๆ ก็อาจจะใช้สิ่งอื่นแทน เช่น ในสนามรบ บางทีก็สมมติว่าลูกศรนั้นคือคอกบัว ซึ่งนำไปประกอบพิธีบวงสรวงในเรื่องของการรบได้ ³

อีกประการหนึ่ง ในคัมภีร์คิปปราณ มีกล่าวว่า เมื่อพระศุกร์เรียนวิชา "มฤตสมุชีวัน" (วิชาว่าด้วยการชุบคนตายให้ฟื้นขึ้น) นั้น พระองค์จะแสดงความจงรักภักดีและบวงสรวงผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชานี้ด้วยคอกไม้และใบไม้ และคอกไม้ที่ไช้บูชานี้มีคอกบัว ทั้งบัวกานและบัวสายรวมอยู่ด้วย ⁴

ท้ายที่สุด เกี่ยวกับเรื่องการใช้บัวเป็นเครื่องสักการะนั้น แม้แต่ผู้ตายก็ยังมีโอกาสได้ใช้ "คอกบัว" ทั้งนี้เป็นที่เข้าใจว่า ชาวอินเดียอาจจะถือว่า การที่คนได้

¹ พุทธจรีต, 1.17.

"ศุกรีมหาวีตาเน กนโกชชวลางุเค ไวทฺทฺรยปาเท ศยเน ศยานมฺ
ยทฺเตวาทุกาณจนปทุมสสุตา ยกษาศิปาละ สัมปรีวารุญฺ ทสฺสุละ".

² รชิวศ, 10.69.

³ เรื่องเดียวกัน, 10.44.

คอกบัวไปกับผู้ตายก็เพื่อเจตนาจะให้ผู้ตายได้นำคอกบัวนั้นไปบูชาเทพเจ้าในสวรรค์ อีกประการหนึ่ง ชาวอินเดียอาจจะมีความเชื่อว่า คอกบัวที่ผู้ตายถือไปนั้นจะได้เป็นสิ่งที่ช่วยนำเขาไปสู่สวรรค์ได้ และคอกบัวที่ไซ้กับผู้ตายนั้น ได้แก่ คอกบุณฑริก (คอกบัวหลวง สีขาว) ชาวอินเดียอาจจะให้ข้อคิดแก่คนทั่วไปว่า ผู้ตายนั้นเป็นผู้บริสุทธิ์ เปรียบได้กับสีขาวของคอกบัวฉะนั้น ตัวอย่างเช่น

ใน รฆุวงศ์ มีกล่าวถึงการสิ้นพระชนม์ของกษัตริย์แห่งรฆุวงศ์ว่า "กษัตริย์พระองค์นั้นได้เสด็จไปสู่สวรรค์พร้อมกับทรงนำคอกบัวบุณฑริกไปด้วย" ¹

การใช้บัวประกอบเรื่องราวในบทละครสันสกฤต

บัวที่ปรากฏอยู่ในบทละครสันสกฤต นอกจากจะเป็นสัญลักษณ์ในรูปต่าง ๆ แล้ว บางครั้งก็ยิ่งได้นำมาเป็นส่วนประกอบในการดำเนินเรื่องด้วย ทั้งนี้เป็นที่เข้าใจว่า กวีอาจจะมุ่งหมายเพื่อทำให้เรื่องราวเหล่านั้นมีชีวิตชีวาน่าอ่านยิ่งขึ้น หรือกวีอาจจะมุ่งหมายเพื่อให้อ่านได้ทราบว่ แม้กวีเองก็ชอบคอกบัวเป็นชีวิตจิตใจ ดังนั้น บางครั้งเมื่อสบโอกาส กวีก็อดไม่ได้ที่จะกล่าวถึงบัวในบทนิพนธ์ของตน

ดังกล่าวนี้ ตัวอย่างในบทละครสันสกฤตมีพอสมควร ซึ่งอาจจะแยกกล่าวได้ดังนี้

เป็นที่สังเกตว่า การใช้บัวเป็นส่วนประกอบเนื้อเรื่องในบทละคร มักจะเป็นเหตุการณ์ของตัวเอกในเรื่อง เช่น

ใน วิกิรโมรเวศีย กวีได้ผูกเรื่องให้เกี่ยวข้องกับบัวว่า เมื่อกษัตริย์ปุรุรวัด (ปุรุรวัด) ทรงเที่ยวติดตามคนหนานางอรุวศี (อรุวศี) ผู้ชายา ซึ่งหนีพระองค์ไป ใน

¹ รฆุวงศ์, 18.8.

ระหว่างที่พระองค์เสด็จผ่านไปยังที่ต่าง ๆ พระองค์ได้ทรงถามถึงนางกับทุกสิ่งทุกอย่าง
ครั้งหนึ่ง เมื่อกษัตริย์ปุรวาสเสด็จไปถึงสระบัวแห่งหนึ่ง ก็มีบางสิ่งบางอย่างทำให้พระองค์
ทรงตั้งเลพระทัย ไม่ใคร่จะผ่านไปเลยไป และทรงดำริว่า

. . . ฉันจะยังไม่ไปก่อน เพราะว่า เสียงหึ่ง ๆ ของผึ้งที่อยู่ภายใน
คอกบัวนี้ ทำให้ฉันหยุดชะงักลง เหมือนฉันกระทำเสียงซี้ด ๆ ในขณะที่บค
ริมฝีปากลงบนใบหนาของนาง

ฉันจะขอร้องผึ้งซึ่งวอนอยู่ในคอกบัวนี้ เพื่อฉันจะได้ไม่เสียดาย
เมื่อไปจากที่นี่

และตรัสกับผึ้งว่า

เจ้าไม่เคยเห็นหญิงคนรักผู้สวยงามของข้าคอกหรือ ถ้าเจ้าได้ประสบ
กับลมหายใจที่มีกลิ่นหอมยิ่งของนางแล้ว เจ้าจะเป็นผู้มีความรักในคอกบัว
ได้อย่างไรกัน . . . 1

1 วิภวโมรวคีสย, 4 หน้า 198 บรรทัดที่ 2-6; 22.

น ทาวทุคจุนามิ.

อิทึ รุณทุธิ มำ ปทุมมนตะกุชิตะภูปทุม

มยา ทญฐาชรึ ตสุยาะ สลีสึตุการมิวานนม.

ภาตุ อสุมินุเนว กมลาธยาสินิ มชุกเร ปุรณยิตุว

กริชเย อีโต คตสุยานุศโย มา ภูทิติ.

"วรตนุรต วาเสา ไนว ทญฐา ตุวยา เม

ยทิ สุรภิมวาสุยสุตุนมุโขจจวาตคบุชึ

และในบทละครสันสกฤตเรื่อง อภิชุณฺยานศกุนฺตล ก็มีบัวมาเกี่ยวข้องกับเนื้อเรื่องบางตอน เช่น มีเรื่องเล่าว่า เมื่อนางศกุนตลาเดินทางเข้าไปพบท้าวทุษยันต์ พระสวามีถึงในวัง แต่ท้าวทุษยันต์ทรงจำนางและเหตุการณ์ต่าง ๆ ระหว่างพระองค์กับนางไม่ได้เลย นางศกุนตลาจึงไต่ถามด้วยคำเพื่อเตือนความทรงจำของท้าวทุษยันต์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างเธอกับพระองค์ ด้วยเหตุการณ์ที่ท้าวทุษยันต์ทรงใช้ใบบัวตักน้ำให้ลูกกวางคิมว่า

"จำไม่ได้หรือ วันหนึ่งในขุมนวมาลิกา พระองค์มีน้ำอยู่ในภาชนะคือใบบัวในพระหัตถ์ของพระองค์" ¹

และเมื่อท้าวทุษยันต์ทรงระลึกถึงเรื่องราวต่าง ๆ ได้แล้ว ทรงคิดถึงนางและตรัสถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ แต่หลังจากที่ผ่านมา เช่น ทรงนึกถึงสร้อยสายบัวซึ่งอ่อนนุ่มราวกะแสงจันทร์ในถุศุสารพทีห้อยอยู่ (ตกแดงอยู่) ระหว่างถันของนาง ²

หรือทรงระลึกถึงเหตุการณ์ในวันที่มีแมลงผึ้งตัวหนึ่งบินวนเวียนใกล้นาง จนพระองค์เกรงว่าผึ้งตัวนั้นจะทำร้ายนาง ก็ทรงหมายมาดไว้ว่า ถ้าผึ้งตอยนาง ก็จะมีจับผึ้งนั้นขังไว้ในคอกบัวด้วยคำตรัสที่ว่า

¹ อภิชุณฺยานศกุนฺตล, 5 หน้า 149, บรรทัดที่ 20-21.

"นนุเวกสุมินุทิวเส นวมาลิกามณฑเป นลินีปตุรภาชนคตมุกกั ทว
หตุเต สนิหิตมาสีตุ".

² เรื่องเดียวกัน, 6.18.

". . . ศรจุนุทรมรจีโกลล์

"ดูก่อนเจ้าผู้ฟัง ถ้าวาเจ้าสัมณัสนิมณีปากผู้เป็นที่พึงปรารถนาคงไม่ไม้อ่อนที่ยังไม่เคยขอบขำอันขำคิมคำในสรภักนั้น แล้วละก็ข้าจะจับเจ้าขังไว้ในคอกบัวเสีย" ¹

นอกจากนี้ ในบทละครเรื่อง ปริยทรรศิกา มีกล่าวถึงคอกบัวโดยเฉพาะ ทั้งที่ไชบัวประกอบสถานที่ และไชบัวประกอบบทบาทของตัวละคร ดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า กวีอินเดียมีความรู้สึกนึกคิดคอกบัวเป็นพิเศษ จึงได้นำบัวมาเป็นส่วนประกอบการดำเนินเรื่องในบทละครของคนเสมอ ๆ

เช่นกล่าวถึงสถานที่อำมรน้ำ (ชาราคฤโทยุยาน) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแปลว่า "สวนโรงบัว" ² ภายในสวนโรงบัวนี้ มีการปลูกบัว ทั้งบัวหลวงและบัวสาย ส่งกลิ่นหอมอบอวลไปทั่ว และสถานที่แห่งนี้ยังเป็นสถานที่เริ่มต้นความรักระหว่างพระเจ้าอุทัยกับนางอารัญยกาอีกด้วย

นางอารัญยกาซึ่งเป็นนางเอกของเรื่อง นับว่าเป็นผู้ที่มิบทบาทเกี่ยวข้องกับบัวยิ่งกว่าบุคคลอื่นในเรื่อง เช่น เธอเป็นผู้ที่พระเทวีทรงกำหนดตัวให้ไปเก็บคอกบัวหลวงที่อ่างสวนโรงบัว เพื่อพระเทวีจะได้นำไปสักการะพระอค์ศคยะ ³ ที่สวนโรงบัวนี้เอง พระราชา (อุทัย) ทรงเฝ้าแอบชมความงามของนางอารัญยกาด้วยคำตรัสที่ว่า

¹ เรื่องเดียวกัน, 6.20.

"อกุณิฆฎพาลทรุปลุลวโลกนีย
ปีคัมยา สทยเมว รโศคุสเวษุ
พินุพาธร์ สุปตสสิ เจตุภุมรปริยาษา-
สุตุว่า การยามิ กมโลทรพุนชนสุตม".

² ปริยทรรศิกา, 2, หน้า 27, บรรทัดที่ 8-9.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 29, บรรทัดที่ 12-15.

"ยามนางเก็บฉัพพมจะหุบก็คนุไสร้ ๑ หาเห็นประหลาดไม่, เพราะว่า
ไคฎกัหัตถ์นรินวลพายศศรรา ๑ เหมือนแสงศศิมา ๑ กระทบ" ๑

อนึ่ง ในบทละครสันสกฤต ถ้ากล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างหญิงสาว คอกบัว
และแมลงผึ้งแล้ว ก็จะเป็นเรื่องที่ชวนให้วิอินเคียไคว่าภาพพจน์ความสัมพันธ์นั้นออก
มาในลักษณะที่คล้าย ๆ กันว่า จะมีแมลงผึ้งบินวนเวียนหญิงสาว มีชายหนุ่มหรือพระเอก
ของเรื่องยื่นแอบคุดวโยใจระทึก และเอาใจช่วยนางให้พ้นอันตรายอันอาจจะเกิดจากผึ้ง
ตอย ดังเช่นในเรื่องอภิชฎานศกุนตล ๒ และในเรื่องปรียทรรศิกา ก็มีกล่าวคุดวเหตุ-
การณ์ทำนองเดียวกัน แต่อาจจะแตกต่างกันบ้างในวิธีการดำเนินเรื่องประกอบ กล่าวคือ

ในปรียทรรศิกา มีกล่าวถึงนางอาร์ณยกาขณะที่กำลังเก็บคอกบัวอยู่นั้น ได้มี
แมลงผึ้งเฝ้าบินวนเวียนอยู่ตรงใบหน้าของนาง เป็นที่รำคาญแก่เธอยิ่งนัก พระราชาซึ่ง
ทรงแอบอยู่ก็ก้าวออกมาและตรัสปลอบนางว่า

อ้ากรืออยากลัว ๑ ภมรราบทำอะไร
มันทอม ๑ พักตร์ไสร้ ๑ ก็เพราะพักตร์ระปานปทุม

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๑ เรื่องเดียวกัน, 2.19, หน้า 36.

"อสุยาศุ จนนุทมสุต คโนริว กรสุปรุศาสุปทตัว คตา
ไนเต ยนุ มุกุลีภานุติ สหสา ปทุมาสุ ตเทวาทุคตุม".

เนตรคนและกายสั้น
งามแม่อุบลกลุ่ม

เพราะวะพริ้นก็ยังประชุม
ภมรจะร่างไฉน ¹

นอกจากนี้ กวียังได้สร้างบทบาทของนางอาร์ณยกาให้มีความเกี่ยวข้องกับบัว
อีกว่า เมื่อนางอาร์ณยกาแสดงอาการร่อนรินในเรื่องของความรัก ก็เป็นที่สังเกตใน
เพื่อนหญิงทั้งหลาย พวกเพื่อน ๆ ก็ได้ใช้ใบบัววางทาบบนหัวใจนาง ด้วยเข้าใจว่า
ใบบัวนั้นจะช่วยคัมพิษรอนในหัวใจของนางได้ ²

บทละครสั้นสกฤตเรื่องอื่น ๆ มีกล่าวถึงบัวประกอบการดำเนินเรื่องไม่มากนัก
บางที่เป็นส่วนปลีกย่อยในบทละครเท่านั้น ไม่มีบทสำคัญแต่ประการใด จึงมีได้นำมากล่าว
ไว้ในที่นี้

เท่าที่กล่าวมาแล้วในบทนี้ จะเห็นได้ว่าบัวที่ปรากฏในวรรณคดีสั้นสกฤตนั้น
ส่วนมากเป็นแนวความคิดของกวีในเรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติอันเป็นความงามทั่ว ๆ ไปของ
บัว และความคิดเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงค่านิยมของชาวอินเดียที่มีต่อพืชน้ำประเพณี ตั้งแต่
สมัยยุคเวทเรื่อยมา บัวที่ปรากฏในคัมภีร์ฤคเวทมีกล่าวถึงไม่มากนัก และก็เป็นกรกล่าว

¹ ปรียทรรติกา, 2.20, หน้า 38.

"อโย วิสฤช วิษามุ ภีรุ ภฤจฺคาสุ ตไวเต

ปริมลรสลฺพุชฺธา วฤตุรปทฺเม ปตฺนุติ

วิกิริสิ ยทิ ฤยสุ ตฺราสโลลายตากรุณี

กฺวलयวณลกฺษฺมี ตตฺ กุตฺสุ ตฺวํ ทฺยชนฺติ".

² เรื่องเดียวกัน, 3, หน้า 53, บรรทัดที่ 5-8.

ชาวภารต ถือกันว่าใบบัวใช้เป็นเครื่องคัมพิษรอนได้ (ดูปรียทรรติกา,

ถึงบัวในเรื่องของธรรมชาติมากกว่าที่จะกล่าวถึงในด้านความคิดที่เป็นปรัชญา สมัยต่อมาบัวที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตนั้น มีเนื้อความที่เกี่ยวกับศาสนามากขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม บางครั้งคนสมัยหลัง ก็มักจะตีความให้บัวมีความหมายไปในลักษณะต่าง ๆ เช่น มีผู้ให้ความคิดว่า การที่พระลักษมีทรงถือดอกบัวนั้น หมายถึงอำนาจอันมั่นคงของพระนางและความเจริญมั่งคั่งของผู้ภักดีพระนางทั่ว ๆ ไป นอกจากนี้ ชาวอินเดียยังได้นำบัวไปเกี่ยวข้องกับเทพเจ้าและพระเทวองค์อื่น ๆ อีก อันจะเห็นได้จากการปฏิบัติตนด้วยการใช้ดอกบัวเป็นเครื่องสักการะเทพเจ้า และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย และการใช้ดอกบัวประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคมเป็นต้น ในส่วนที่บัวเป็นสัญลักษณ์แห่งความงามนั้น ส่วนใหญ่ก็เป็นการอุปมาอุปมัย ความงามของบุคคลหรือสิ่งต่าง ๆ กับความงามของบัว อีกประการหนึ่ง ในบทละครสันสกฤตนั้นจะเห็นได้ว่ามีการกล่าวถึงบัวอยู่มอຍ ๆ แต่เนื้อหาก็ยังเน้นไปในเรื่องของธรรมชาติ อันเป็นความงามและความดีงามของบัวเช่นกัน.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย